

Νίκος Σκαλκώτας: Κουαρτέτο εγχόρδων αρ. 1, ΑΚ 32

«Η σκληρότητα των απαιτήσεών μου εξηγεί επίσης γιατί, από τις εκατοντάδες των μαθητών μου, μόνο λίγοι έγιναν συνθέτες: Anton Webern, Alban Berg [...], Νίκος Σκαλκώτας [...]»

Με εύσημα τα λόγια του δασκάλου του, Arnold Schoenberg, ο Νίκος Σκαλκώτας (1904-1949) θεωρείται ο κυριότερος εκπρόσωπος του μουσικού μοντερνισμού στην Ελλάδα, μετά την εγκατάλειψη της συνθετικής δημιουργίας από τον Δημήτρη Μητρόπουλο, χάρη στο πρωτότυπο έργο και τη διεθνή απήχσή του. Εξαιρετικό ταλέντο στο βιολί, έλαβε υποτροφία για ανώτερες σπουδές στο Βερολίνο το 1924. Παρά τις εκπληκτικές επιδόσεις του ως βιολονίστας, από το 1925 άρχισε να προσανατολίζεται σταθερά προς τη σύνθεση. Ο Σκαλκώτας διδάχτηκε από τον Kurt Weill την άνεση της ελεύθερης γραφής, την πλούσια ενορχήστρωση και εξοικειώθηκε με την τζαζ και άλλα είδη ελαφράς μουσικής, που επικρατούσαν στο Βερολίνο του Μεσοπολέμου. Συνέχισε τις σπουδές σύνθεσης με τον Philipp Jarnach, ενώ από το 1927 έως το 1931 φοίτησε στην τάξη του Σένμπεργκ. Το 1933 επέστρεψε στην Αθήνα, αλλά ο μουσικός νεωτερισμός και η πρωτοπορία που έφερε μαζί του αντιμετωπίστηκαν με καχυποψία από κοινό και κριτικούς. Κλείστηκε στον εαυτό του, συνθέτοντας πυρετωδώς, ενώ εργαζόταν ως βιολονίστας σε ορχήστρες για τα προς το ζην. Ο δημιουργικός κύκλος του τερματίστηκε άδοξα από μια κήλη που τον οδήγησε στο θάνατο.

Ο Σκαλκώτας ήταν ικανός να συνδέει με δημιουργικό τρόπο αντιθετικά στοιχεία στη μουσική του γλώσσα. Έμαθε τη δωδεκαφθογγική τεχνική, αλλά δεν εγκλωβίστηκε στην αυστηρότητά της και την προσαρμοσε στο προσωπικό του ιδίωμα. Αντί για μία μοναδική σειρά, χρησιμοποιεί ταυτόχρονα ένα σύμπλεγμα σειρών, που προσδίδουν πολυφωνική υφή, ενώ συνέδεσε με πρωτοποριακό τρόπο την ατονική και σειραϊκή μουσική με στοιχεία από τον κινηματογράφο, την τζαζ, το ρεμπέτικο και το δημοτικό τραγούδι. Το ύφος του Σκαλκώτα είναι εκφραστικό, αλλά χωρίς συναισθηματικές εξάρσεις. Χαρακτηρίζεται από οικονομία στη διατύπωση, ενώ παράλληλα δεν περιφρονεί τις μεγάλες φόρμες. Μέσα σε 25 χρόνια δημιουργικής γραφής, άφησε περισσότερα από 170 έργα, συχνά σύντομης διάρκειας, αλλά ξεχωριστής φινέτσας και πολυπλοκότητας.

Το *Κουαρτέτο εγχόρδων αρ. 1*, το οποίο έγραψε το 1928, σε ηλικία μόλις 24 ετών, είναι μια τριμερής δωδεκαφθογγική σονάτα με ώριμη γραφή και πλούσια ανάπτυξη. Το εναρκτήριο *Allegro giusto*, γραμμένο σε φόρμα σονάτας, είναι εξαιρετικά σύντομο, πλην όμως μεστό. Κάθε όργανο παίζει μια μελωδία με πολλές επαναλαμβανόμενες νότες, που βασίζεται στη θεωρία φθογγικών συνόλων. Το μεσαίο και πιο εκτεταμένο μέρος, *Andante con variazioni*, περιλαμβάνει ένα θέμα και τρεις παραλλαγές, που είναι χρωματικά και ρυθμικά επεξεργασμένες. Στο τρίτο μέρος, *Allegro (ben ritmato) vivace*, που έχει πιο ανάλαφρη και διασκεδαστική διάθεση από το *Andante*, συνδυάζει πολυφωνικές μελωδικές γραμμές, πολύπλοκα ρυθμικά σχήματα και τονικές αποχρώσεις. Το ανιόν πεντάχορδο της αρχής δίνει ελληνικό χρώμα, προαναγγέλλοντας τον *Πελοποννησιακό* από τους 36 *Ελληνικούς Χορούς* του.

Erwin Schulhoff: Πέντε κομμάτια για κουαρτέτο εγχόρδων

Ο Τσέχος Έρβιν Σούλχοφ (1894-1942) έδειξε από μικρός το ταλέντο του στη μουσική. Με την υποστήριξη του Antonín Dvořák, έγινε δεκτός σε ηλικία 10 ετών από το Ωδείο της Πράγας για σπουδές πιάνου. Συνέχισε τις σπουδές του στη σύνθεση και το πιάνο στη Βιέννη, τη Λειψία και την Κολωνία, πλάι στον Max Reger και τον Claude Debussy. Με το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, έχοντας υπηρετήσει στον αυστριακό στρατό, ο πολιτικός και μουσικός προσανατολισμός του έγινε πιο ριζοσπαστικός. Το ενδιαφέρον του στράφηκε τότε στην αβανγκάρντ, τον ντανταϊσμό, το ragtime και την τζαζ, ενώ επηρεάστηκε επίσης από τα κινήματα του ιμπρεσιονισμού, του εξπρεσιονισμού και του νεοκλασικισμού. Μετά την επιστροφή του στην Πράγα, το 1923, τον επηρέασαν σημαντικά η παραδοσιακή μουσική της Τσεχοσλοβακίας και οι συνθέσεις του Leoš Janáček. Ως βιρτουόζος πιανίστας, παρουσίαζε έργα της μουσικής πρωτοπορίας της εποχής του, έργα μικροτονικής μουσικής του Alois Hába και, αργότερα, τζαζ συνθέσεις στη Ραδιοφωνία της Πράγας. Όλα αυτά τα στοιχεία ο Σούλχοφ τα ενσωμάτωσε στα έργα του, συνθέτοντας μια μοναδική μουσική γλώσσα, που έτυχε ιδιαίτερης αποδοχής στην Ευρώπη της δεκαετίας του '20 και των αρχών του '30. Η άνοδος,

όμως, του ναζισμού ανέκοψε την καριέρα του στη Γερμανία και, λόγω της εβραϊκής καταγωγής του και της στροφής των πολιτικών του πεποιθήσεων προς τον κομμουνισμό, τα έργα του μπήκαν στη λίστα της «εκφυλισμένης τέχνης». Όταν οι Γερμανοί εισέβαλαν στη Τσεχοσλοβακία, ο Σούλχοφ συνελήφθη και μεταφέρθηκε σε στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Γερμανία, όπου πέθανε από φυματίωση τον Αύγουστο του 1942.

Το ρεπερτόριο του Σούλχοφ περιλαμβάνει μία όπερα, μπαλέτα, έξι συμφωνίες, κοντσέρτα, μουσική δωματίου, χορωδιακά, καθώς και πολλά έργα για πιάνο. Η μουσική του γλώσσα κινείται στο πλαίσιο της τονικότητας, με επιλεκτική χρήση της διαφωνίας, ενώ η τροπική και τζαζ αρμονία, σε συνδυασμό με τους χορευτικούς ρυθμούς, εμπλουτίζουν την ηχητική του παλέτα.

Τα *Fünf Stücke für Streichquartett* (Πέντε κομμάτια για κουαρτέτο εγχόρδων) γράφτηκαν το 1923 και παρουσιάστηκαν την επόμενη χρονιά στο Σάλτσμπουργκ, αφιερωμένα στον Darius Milhaud. Η μεγάλη επιτυχία του έργου ενέπνευσε τον Σούλχοφ να συνθέσει άλλα δύο κουαρτέτα για έγχορδα, το 1924 και το 1925. Πρόκειται για σουίτα χορών, μια νεοκλασική ματιά στην μπαρόκ εποχή, αλλά με συνθετικά και ρυθμικά χαρακτηριστικά της σύγχρονης περιόδου. Το 1ο μέρος είναι ένα βιεννέζικο βαλς, με μετατοπισμένο ρυθμό – ο τρίσημος ρυθμός του βαλς ενταγμένος σε μέτρο 4/4, με ντανταϊστική διάθεση. Ο 2ος χορός είναι μια σερενάτα με ιδιότροπο ύφος. Το 3ο μέρος είναι έντονα χορευτικό, θυμίζοντας τσέχικη λαϊκή μουσική και έργα του Bartók. Το 4ο μέρος είναι ένα τανγκό με κομψό, μοντέρνο ήχο και ρυθμική ελαστικότητα. Η σουίτα κλείνει με μια ξέφρενη ταραντέλα, που συνεχίζει με αμείωτη κίνηση μέχρι το φινάλε.

Τα 5 κομμάτια για κουαρτέτο εγχόρδων δείχνουν με τον καλύτερο τρόπο την πολύπλευρη μουσική φυσιογνωμία του Σούλχοφ. Ως κατακλείδα, παρατίθεται μια σκέψη του από το 1919: «Η μουσική θα πρέπει πρώτα απ' όλα να παράγει φυσική απόλαυση, ναι, ακόμα και έκσταση. Η μουσική δεν είναι φιλοσοφία, προκύπτει από μια εκστατική κατάσταση, βρίσκοντας την έκφρασή της μέσα από ρυθμικές κινήσεις.»

György Kurtág: Officium breve in memoriam Andreae Szervánszky, op. 28

Ο Γκεργκ Κούρταγκ (γενν. 1926) συγκαταλέγεται στους μεγαλύτερους εν ζωή Ούγγρους συνθέτες. Σπούδασε πιάνο στην ακαδημία μουσικής Franz Liszt της Βουδαπέστης, όπου γνώρισε τον György Ligeti και συνδέθηκε φιλικά μαζί του, ενώ το 1957-58 συνέχισε τις σπουδές του στο Παρίσι, πλάι στους Olivier Messiaen και Νταριούς Μιγιό. Εκεί γνώρισε σε βάθος το έργο των Άντον Βέμπερν και Samuel Beckett, που αργότερα έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις μουσικές του συνθέσεις. Ο μουσικός λόγος του Κούρταγκ είναι φειδωλός, αλλά περιεκτικός και, ταυτόχρονα, αινιγματικός, με συμβολισμούς και παραπομπές, δημιουργώντας συνθέσεις-μινιατούρες. Όπως λέει ο ίδιος: «Όσο μεγαλώνω, τόσο πιο ξεκάθαρο μου φαίνεται πως ολόκληρη η ζωή μου αποτελεί μια ενότητα. Ο Monteverdi είναι μέρος της, όπως και ο Μπάρτοκ ή ο Βέμπερν. Ένας από τους βασικούς μου στόχους, ως συνθέτης, είναι να δημιουργήσω μια ενότητα μέσα από αυτές τις διαφορετικές επιρροές.»

Ο Κούρταγκ ολοκλήρωσε το *Officium breve in memoriam Andreae Szervánszky*, op. 28, το 1989. Το έργο περιλαμβάνει 15 μικρά μέρη, τα οποία συνθέτουν ένα ρέκβιεμ σε μικρογραφία. Ο Κούρταγκ συνδιαλέγεται στο κάθε μέρος με το μουσικό παρελθόν και με συνθέτες που τον επηρέασαν καθοριστικά στη μουσική του πορεία. Η συνθετική τεχνική και η αισθητική του Βέμπερν επηρέασαν τόσο τον ίδιο τον Κούρταγκ όσο και τον Έντρε Ζερβάνσκι (1911-1977), Ούγγρο συνθέτη και δάσκαλό του, στη μνήμη του οποίου αφιέρωσε το έργο. Ο Ζερβάνσκι, μάλιστα, ήταν από τους πρώτους συνθέτες που προσπάθησε να συνδυάσει το δωδεκαφθογγικό σύστημα του Βέμπερν με μελωδικά, αρμονικά και ρυθμικά μοτίβα της συγγραφικής παραδοσιακής μουσικής. Με διπλή αναφορά στον Βέμπερν, λοιπόν, χρησιμοποιεί υλικό από τη *2η Καντάτα* του (op. 31) και το αναπτύσσει ελεύθερα στο προσωπικό του ύφος. Αποφεύγει, όμως, την εκτενή ανάπτυξη του υλικού· στο κάθε μέρος παρουσιάζει ένα στιγμιότυπο της ιδέας –σαν ερέθισμα– για να την ολοκληρώσει ο ακροατής με τη φαντασία του. Η μικρή διάρκεια στη μουσική του γλώσσα –άλλο ένα δάνειο από τον Βέμπερν– βοηθά τη μουσική να περνά σε άλλο ύφος, σε άλλη εικόνα του παρελθόντος. Το συνθετικό ιδίωμα

του *Officium breve* ταλαντεύεται ανάμεσα στο σειραϊσμό και στη νοσταλγία της τονικότητας, χωρίς τελικά να παίρνει θέση, ενώ περιέχει επίσης μια συνεχή διαλεκτική μεταξύ αναφορικότητας και ελεύθερης έκφρασης, ενσωμάτωσης και δημιουργίας, παρελθόντος και παρόντος.

Anton Webern: Πέντε μέρη για κουαρτέτο εγχόρδων, op. 5

Τα *Fünf Sätze für Streichquartett, op. 5* (Πέντε μέρη για κουαρτέτο εγχόρδων, έργο 5) του Άντον Βέμπερν (1883-1945) ολοκληρώθηκαν το 1909 και παρουσιάστηκαν για πρώτη φορά το 1910 στη Βιέννη, πιθανότατα σε ένα ξαφνιασμένο ακροατήριο, αν σκεφτεί κανείς πως την ίδια χρονιά έκανε πρεμιέρα η *Συμφωνία των χιλίων*, με τον οικείο, ρομαντικό ήχο του Gustav Mahler. Αυτή η χρονική περίοδος υπήρξε ορόσημο για τη μουσική του 20ού αιώνα, αφού η παραδοσιακή αρμονία που κυριαρχούσε σχεδόν επί τρεις αιώνες είχε πλέον φτάσει στα όριά της. Ο Άρνολντ Σένμπεργκ έκανε το πρώτο βήμα προς την ατονικότητα και, μαζί με τους μαθητές του, Άλμπαν Μπεργκ και Άντον Βέμπερν, δημιούργησαν τη Δεύτερη Σχολή της Βιέννης, γράφοντας ένα νέο κεφάλαιο στη μουσική ιστορία.

Ο Βέμπερν, με μόλις 31 έργα, συνολικής διάρκειας τριών ωρών, κατάφερε, χάρη στο ιδιότυπο ύφος και τη μοναδικότητά του, να γίνει σημείο αναφοράς για τους μεταγενέστερους συνθέτες. Βασική αρχή του Βέμπερν ήταν η μεγιστοποίηση των δυνατοτήτων που του προσέφερε το μουσικό υλικό, κάτι που τον κατέστησε αυθεντία στα έργα μικρής διάρκειας μεν, αλλά με συμπακνωμένο νόημα και φρέσκια αισθητική. Το συνθετικό του ιδίωμα είναι ελεύθερα ατονικό και δωδεκαφθογγικό, με την κάθε νότα να αποκτά ειδικό βάρος στη σύνθεση.

Τα 5 μέρη για κουαρτέτο εγχόρδων (έργο 5) ήταν ένας μουσικός μικρόκοσμος που αναμόχλευσε το ηχητικό κατεστημένο της εποχής. Το 1ο μέρος, γραμμένο σε φόρμα σονάτας, είναι τόσο συμπιεσμένο που δύσκολα ξεχωρίζουμε τα όρια μεταξύ έκθεσης, ανάπτυξης και επανέκθεσης. Άλλωστε, αυτός ακριβώς ήταν ο στόχος του Βέμπερν: να εκμεταλλευτεί κυρίως τις εκφραστικές δυνατότητες των οργάνων και, λιγότερο, τη μουσική φόρμα. Μέσω της τεχνικής *Klangfarbenmelodie*, δηλαδή της μελωδίας ηχοχρωμάτων, κατά την οποία μια μελωδική γραμμή σπάει σε τμήματα και αναδιανέμεται σε διαφορετικά όργανα, επιτυγχάνει μια πολυηχοχρωματική υφή που ρέει. Χρησιμοποίησε, επίσης, με καινοτόμο τρόπο τις τεχνικές παραγωγής ήχου των εγχόρδων: χτυπώντας τις χορδές με το ξύλο του δοξαριού, παίζοντας κοντά στη γέφυρα, με πιτσικάτο και αρμονικούς επιτυγχάνει απότομες αντιθέσεις ενέργειας και έκφρασης. Την ανησυχία του εισαγωγικού κομματιού διαδέχεται το αργό 2ο μέρος. Εκτείνεται μόνο σε 13 μέτρα και δημιουργεί ατμόσφαιρα μυστηρίου και ανασφάλειας για το τι πρόκειται να ακολουθήσει. Το 3ο μέρος επαναφέρει την ενέργεια του εισαγωγικού, με απότομο, κοφτό ήχο, περιστασιακά παιχνιδιάρικο, που θυμίζει σκέρτσο. Ακολουθεί το 4ο μέρος, όπου το τέμπο πέφτει ξανά και ο ήχος γίνεται πιο λυρικός, αλλά και απόκοσμος. Το τσέλο μάς εισάγει στο τελικό 5ο μέρος, ενώ στη συνέχεια τα άλλα τρία όργανα παίζουν θραύσματα μελωδίας και θαμπές συγχορδίες. Ο ήχος είναι κατακερματισμένος, με αποσπάσματα υλικού από τα προηγούμενα μέρη, σαν αναμνήσεις, προτού σβήσουν εντελώς.

Το 1928-29, ο Βέμπερν μετέγραψε το έργο για ορχήστρα εγχόρδων, με διάρκεια λιγότερο από 5 λεπτά. Ο όγκος της ορχήστρας προσδίδει μεγαλύτερη δραματικότητα στο έργο και εφαρμόζεται πιο πειστικά η τεχνική της *Klangfarbenmelodie*.

Dmitri Shostakovich: Κουαρτέτο εγχόρδων αρ. 1

Ο Ντιμίτρι Σοστακόβιτς (1906-1975) έζησε και έδρασε σε μια ιστορικά ταραγμένη περίοδο και σε ένα καταπιεστικό πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον. Υπήρξε ο δημοφιλέστερος Σοβιετικός συνθέτης της γενιάς του, ενώ η ζωή του σημαδεύτηκε από μια αντιφατική σχέση με το σκληρό σοβιετικό καθεστώς. Τα έργα του είναι κυρίως τονικά και ακολουθούν το ρομαντικό ιδίωμα, με έντονη επιρροή από τον Μάλερ. Για τις νεωτερικότητες στη μουσική του κατηγορήθηκε ως

φορμαλιστής από το συντηρητικό καθεστώς, το οποίο κατά καιρούς αποκήρυσε έργα του. Οι 15 συμφωνίες του και τα 15 κουαρτέτα εγχόρδων θεωρούνται τα σημαντικότερα έργα του, ενώ έγραψε επίσης όπερες, κοντσέρτα και πολλή κινηματογραφική μουσική.

Το *Κουαρτέτο εγχόρδων αρ. 1* γράφτηκε το 1938, στον απόηχο της επιτυχίας που γνώρισε η 5η Συμφωνία του, λίγους μήνες πριν. Ο ίδιος ανέφερε ότι ξεκίνησε να το γράφει περισσότερο σαν άσκηση, χωρίς να πιστεύει πως αυτό θα τον οδηγούσε κάπου, προειδοποιώντας μάλιστα τους ακροατές να μην αναζητήσουν τίποτα βαθύ σε αυτό το έργο. Σύντομα, όμως, απορροφήθηκε τόσο που το ολοκλήρωσε μόλις σε έξι εβδομάδες. Γραμμένο σε τυπικό στυλ κουαρτέτου, αποτελείται από τέσσερα σύντομα μέρη, με σταδιακή συσσώρευση ενέργειας. Το 1ο μέρος, σε φόρμα σονάτας, εξελίσσεται χωρίς εντάσεις – ίσως με κάποιες αποχρώσεις νοσταλγίας. Η βιόλα εισάγει το 2ο λυρικό μέρος, παίζοντας μια μελωδία που μοιάζει με παραδοσιακό τραγούδι, προτού περάσει με παραλλαγές στα υπόλοιπα όργανα, σχεδόν σαν κανόνας. Το θέμα σε κάθε εμφάνιση εναρμονίζεται διαφορετικά, ενώ ο ρυθμός γίνεται πιο ζωηρός προς το τέλος, προτού κλείσει σε πιο αργό ρυθμό με μια ανακεφαλαίωση της αρχής. Το 3ο μέρος είναι ένα σύντομο σκέρτσο σε διαρκή, ελαφρώς νευρική κίνηση. Ακολουθεί ένα τρίο, πιο μελωδικό, σαν ανάπαυλα από την ένταση που προηγήθηκε, ενώ στον επίλογο διαφαίνεται μια σαρκαστική διάθεση. Το 4ο και τελευταίο μέρος επιστρέφει σε φόρμα σονάτας, ενώ φέρει μερικά από τα χαρακτηριστικά στοιχεία της μουσικής του Σοστακόβιτς: ενεργητικότητα, αντιθέσεις στη διάθεση, απότομες φράσεις και περιστασιακά «σκληρές» αρμονίες.